

25.Kanał rzeki Strawy. (wzdłuż ul.Pereca) Od roku 1868 obudowany kamieniami pochodzącymi z rozbiórki murów miejskich. W wyniku nowej regulacji ulic w r. 1882 przez rzekę zbudowano kilka mostów, a nabrzeże obsadzono szpalerem drzew tworzących bulwar.

26.Zamek Królewski. (pł.Zamkowy 4) Wybudowany dla Zygmunta Starego. W okresie zaborów przebudowany został na cerkiew garnizonową wojsk rosyjskich. Odbudowany po zniszczeniach wojennych mieści Muzeum. Z czasów gubernianych w zbiorach zachował się orzeł carski, herb guberni, mundur urzędniczy, garkacz, broń i mundury żołnierskie.

27.Plac Franciszkański. Budynki klasztoru franciszkańskiego przebudowane zostały na koszarę dla stacjonującego w mieście do 1892 r. 38 tobołskiego pułku piechoty im. Wielkiego Księcia Siergieja Aleksandrowicza. Kwaterywały tu później 28 połocki pułk piechoty, 16 doński pułk kozaków i 59 piotrkowski batalion gubernialny. Łącznie garnizon piotrkowski tworzyło ok. 1,5 tys. żołnierzy.

28.Synagoga. (ul.Jerozolimska 17) Budynek powstał w końcu XVIII w. z fundacji Mojżesza Kocyna. Wg relacji piotrkowskiego historyka Mojżesza Feinkinda, synagogę odwiedził w 1821 r. car Aleksander I. Na pamiątkę tego wydarzenia na ścianach synagogi umieszczona została modlitwa za cara „Hanosen – Toszuo”. Tekst modlitwy wypisany w języku hebrajskim i rosyjskim uległ zniszczeniu podczas I wojny światowej.

29.Straż ogniowa. (ul.Wojska Polskiego) Pomysł zorganizowania straży zrodził się w 1873 r. Władze rosyjskie zatwierdziły statut 4 lata później. Ze względu na swoją działalność kulturalną, strażacy nie byli zbyt przychylnie traktowani przez zaborcę. Kiedy zabroniono im maszerować w rytmie klasycznych marszy, paradowali w rytmie walca.

30.Gimnazjum żeńskie. (ul.Stronczyńskiego 3) Budynek powstał w 1889 r. W zabudowaniach dawnego klasztoru sióstr dominikanek po sąsiedztwie mieściła się szkoła elementarna, a następnie gimnazjum Heleny Trzcińskiej. Obecnie w budynkach mieści się galeria, herbaciarnia i kawiarenka internetowa.

31.Kamienica Stronczyńskiego. (ul.Wojska Polskiego 39) Kazimierz Stronczyński, sekretarz Heroldii Królestwa Polskiego, referendarz senatu, od 1861 r. dyrektor Komisji Wyznań i Oświaty od 1864 r. senator, członek Akademii Umiejętności w Krakowie, ojciec numizmatyki polskiej, pierwszy inwentaryzator zabytków kultury narodowej, autor licznych prac z dziedziny przyrody, historii i numizmatyki. Pamiątki po Stronczyńskim prezentowane są w piotrkowskim Muzeum.

32.Teatr i browar Spana. (ul.Wojska Polskiego 41/43) Grupy teatralne występowały tu od 1868 r., prezentując bogaty i różnicowany repertuar. Franciszek Span wybudował mieszczący 500 osób teatr mający 20 loży i widownię na 297 miejsc siedzących. Występowali w nim Helena Modrzejewska, Wanda Siemaszkowa, Bolesław Leszczyński czy Gabriela Zapolska. Teatr działał do 1910 r., kiedy to wielki pożar bezpowrotnie zniszczył budynek. Największy i posiadający najdłuższe tradycje browar był własnością Franciszka Ksawerego Spana. Istniał już w roku 1870. W latach dziewięćdziesiątych, w drodze koligacji rodzinnych, browar przejął Franciszek Brauliński. Nagrodzone na wystawie w Londynie (w 1905 r.) piotrkowskie piwo ceniono w Imperium Rosyjskim i w Europie.

33.Kapliczka. (ul.Wojska Polskiego 41/43) Powstała, kiedy pies gubernialnego prokuratora popsuł ogrodzenie ogrodu Braulińskiego i Spana. Murarz, który wniósł skargę na właściciela psa sprawę przegrał, ale jako obywatel Prus poskarżył się ambasadorowi w Warszawie. Cesarski Sąd Apelacyjny w Petersburgu nakazał prokuratorowi zapłatę odszkodowania. Przy okazji naprawy ogrodzenia w 1880 r., piotrkowianie wystawili kapliczkę wg projektu Ignacego Markiewicza.

34.Cmentarz katolicki nowy. (ul.Partyzantów) Powstał w 1890 r. W latach dwudziestych XX w. postawiono tam ze składek społecznych pomnik

ku czci powstańców styczniowych. Inicjatorami przedsięwzięcia byli m.in. osoby zrzeszone w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym.

35.Zespół starych cmentarzy. (al.Cmentarne) **Cmentarz prawosławny** - nekropolia z nagrobkami carskich urzędników i żołnierzy walczących z powstańcami 1863 r. Na uwagę zasługuje żeliwna kaplica grobowa z witrażami oraz kaplica pogrzebowa usytuowana na skraju nekropolii. **Pomnik kpt. Nikiforowa** - pogromcy powstania styczniowego. Złapany przez powstańców pod Nieklaniem kapitan, został powieszony wraz z pięcioma żołnierzami w odwecie za represje wobec partii powstańczych. Sprowadzone do Piotrkowa zwłoki „nowych męczenników” uroczyste pochowano na miejscowym cmentarzu prawosławnym. **Cmentarz katolicki** - Na uwagę zasługuje kaplica Juttnerów i Burhardów oraz nagrobek Kańskich. 23 stycznia 1863 przy mogile Walentego Wosińskiego Józef Turczynowicz – organizator powstania w powiecie piotrkowskim odczytał manifest Rządu Narodowego wzywającego do walki o wolność.

36.Towarzystwo Dobroczyńności dla Chrześcijan. (ul.Wojska Polskiego 75) instytucja działała od 1881 r. Budynek umieszczono jednak dopiero w 1898 r. ze składek i darowizn m.in. Karola Burharda. Na frontonie napis „Res Sacra Miser” – „miłosierdzie jest rzeczą świętą”.

37.Izba Skarbowa. (ul.Wojska Polskiego 77) Początkowo mieściła się tu siedziba Towarzystwa Włościańskiego (Bank Włościański), a następnie

od 1869 r. Izba Skarbowa.

38.Cykłodrom na Budkach. Budowa sfinalizowana 14 maja 1893 r. przez piotrkowskiego cyklistę Bronisława Dąbrowskiego. Towarzystwo Cyklistów krzewiło kulturę fizyczną poprzez organizację ćwiczeń gimnastycznych, wycieczek rowerowych, organizację spotkań i odczytów.

39.Piotrkowskie huty szkła. Działały w Piotrkowie od 1897 r. Huty Szkła Kara i Hortensja to drugi co do ilości zatrudnienia zakład przemysłowy w Królestwie Polskim. 75% produkcji wysyłano na eksport do Rosji.

40.Gazownia. (al.3 Maja 31) Piotrkowskie zakłady gazowe powstały w 1896 r. Właścicielem firmy było Towarzystwo Akcyjne Zjednoczonych gazowni w Augsburgu. Zakład produkował gaz, smołę, koks i amoniak. Wkrótce ważniejsze piotrkowskie ulice otrzymały gazowe oświetlenie.

41.Szpital św. Trójcy. (ul.Wojska Polskiego 2) Wybudowany w latach 1850-1852. W tym samym czasie w pobliżu powstał szpital żydowski. Łącznie oba szpitale posiadały ok. 200 łóżek.

42.Manufaktura. (ul.Sulejowska 45) Rozruch fabryki nastąpił w latach 1896-98. Wyroby przedalni znajdowały zbyt w Cesarstwie Rosyjskim. Działalność Manufaktury przyczyniła się do rozbudowy przedmieść wschodnich w kierunku Sulejowa.

43.Cmentarz żołnierzy radzieckich. (ul.Rakowska) Spoczywa tu 1137 żołnierzy poległych podczas walk o wyzwolenie miasta w styczniu 1945 r. oraz jeńcy sowieccy zmarli w niewoli niemieckiej podczas II wojny światowej.

Herb Guberni Piotrkowskiej (po 1869 r.)

SŁOWNIK ZWROTÓW CERKIEWNYCH

Antimension – jedwabna chusta z wszytymi relikwiami, niezbędna do odprawiania Liturgii.

Analojczyk – stół, na którym znajduje się ikona.

Batiuszka – potoczne, poufale określenie prawosławnego duchownego.

Boska Liturgia – najważniejszy obrzęd w Kościołach wschodnich. Składa się z trzech głównych części: Proskomidii (przygotowania darów), Liturgii Katechumenów, Liturgii Wiernych.

Carskie wrota (Brama Królewska, Święta Brama lub Święte Wrota) – główne drzwi w ikonostasie, otwierane tylko podczas nabożeństwa (wyjątkiem jest tydzień paschalny, kiedy na znak otwartego grobu Jezusa zarówno carskie, jak i diakańskie wrota są otwarte dzień i noc).

Przechodzić przez nie może jedynie kapłan pełniący posługę, w niektórych momentach nabożeństw także diakon oraz car w dniu swojej koronacji.

Cerkiew – przestrzeń sakralna dla celebracji Liturgii. W języku staropolskim oznaczała kościół, dopiero w późnym średniowieczu zaczęto określać tak tylko kościoły prawosławne.

Chór – w Kościele Prawosławnym nie ma akompaniamentu instrumentalnego, w liturgii uczestniczy tylko chór. Chóralny śpiew, który panował w rosyjskiej tradycji prawosławnej do końca XVII w. jest szkołą duchową dla człowieka, dostrajającego swój głos do brzmienia chóru. Uczy harmonijnego dopasowania swojego duchowego świata do świata duchowego innych ludzi oraz do całego wszechświata.

Darochranielelnica – naczynie, w którym przechowywana jest święta Eucharystia.

Daronosica – szkatułka służąca do przynoszenia komunii świętej chorym.

Diakoni – pomocnicy prezbiterów i biskupów podczas odprawiania nabożeństw. Wygłaszają ektenie, czytają fragmenty z Dziejów Apostolskich, Listów Apostolskich i Ewangelie. Asystują podczas sprawowania sakramentów i obrzędów. Starsi spośród diakonów, zwłaszcza przy katedrach biskupich noszą miano protodiakonów oraz archidiakonów.

Diakańskie wrota – wrota znajdujące się z prawej strony Carskich Wrót. Mogą przechodzić przez nie osoby duchowne pomagające w sprawowaniu nabożeństwa. Wrota diakańskie ozdobione są zazwyczaj wizerunkami archaniołów Gabriela i Michała lub pierwszych męczenników – diakonów: Szczepana i Wawrzyńca.

Diskos (patena) – okragły, metalowy talerzyk, na którym umieszcza się chleb eucharystyczny pokrowcy i wozduch (narzuty na czaszę i diskos).

Dzwonnica/dzwony – jedynym instrumentem muzycznym w świątyni prawosławnej są dzwony. Ojcowie Kościoła oddawali pierwszeństwo głosowi ludzkiemu, uważając go za najdoskonalszy instrument, stworzony przez Samego Boga. Początkowo miały rolę wyłącznie pomocniczą – wzywanie wiernych na modlitwę. Duże dzwony są używane tylko podczas uroczystych albo tragicznych momentów. Zwykle na dzwonnicy świątyni prawosławnej zawieszonych jest kilka dzwonów o różnych rozmiarach. W prawosławiu istnieje tradycja zwiastuna (polifonii dzwonowej), gdy dzwonnik wprowadza w ruch kilkadziesiąt dzwonów, z których każdy gra swoją partię, a dzięki wszystkim zlewają się w jedną harmonię.

Kamelaukion – nakrycie głowy niższego duchowieństwa w prawosławiu.

Kopuła cerkiewna – symbol nieba, Boga, świętych i świata anielskiego. Liczba kopuł nie jest dowolna i ma znaczenie symboliczne: 1 kopuła symbolizuje Jedyne Boga, 2 kopuły symbolizują boską i ludzką naturę Jezusa, 3 kopuły symbolizują Tróję Świętą, 5 kopuł symbolizuje Jezusa i czterech ewangelistów, 7 kopuł symbolizuje 7 sakramentów, 9 kopuł symbolizuje 9 chórów anielskich, 13 kopuł symbolizuje Jezusa i 12 apostołów, 33 kopuły symbolizują liczbę lat życia Jezusa na ziemi. Na każdej kopule umieszczony jest krzyż, oznaczający, iż cerkiew oddaje chwałę Jezusowi.

Komboskion – prawosławny sznur modlitewny.

Kopije – trójkątny nóż do krojenia prosfor.

Krzyż prawosławny – najbardziej rozpowszechniony jest krzyż o ośmiu końcach – połączenie krzyża greckiego, łacińskiego i krzyża św. Andrzeja. Jest symbolem całego prawosławia choć spotykany jest głównie w tradycji prawosławia słowiańskiego. Trzy poprzeczne belki oznaczają odpowiednio: górna – tabliczkę z napisem wskazującym na winę skazanego: INRI – Jezus Nazarejczyk Król Żydowski, środkowa – dla rąk ukrzyżowanego, dolna – belka pod nogi. Jeden koniec dolnej belki jest podniesiony – pokazuje na niebo, dokąd udał się Dobry Łotr. Drugi koniec – opuszczony – wskazuje na piekło, miejsce dla łotra, który nie wyraził skruchy.

Ektenie – rodzaj litanii składający się z kolejnych wezwań modlitewnych, śpiewanych przez diakona lub kapłana. Lud lub chór odpowiada "Panie, zmiłuj się". Wyjątkiem jest ektenia błagalna, której niektóre wezwania mają odpowiedź "Racz dać, o Panie".

Eleusa (Umilenie) – ikona przedstawiająca Matkę Boską pochylającą głowę, aby przytulić swój policzek do policzka Syna, który obejmuje ją ręką za szyję. W ikonostasie pięciopiętrowym występuje w pierwszym rzędzie po lewej stronie obok Carskich Wrót.

Górne miejsce – podwyższenie umieszczony za przystółem, na którym znajduje się tron dla biskupa.

Hadigitria – najstarszy i najbardziej rozpowszechniony typ ikonograficzny przedstawienia Matki Bożej z Dzieciątkiem.

Ikona – obraz sakralny, powstały w kręgu kultury bizantyjskiej wyobrażający postacie świętych, sceny z ich życia, sceny biblijne lub liturgiczno – symboliczne.

Ikonograf (ikonopisiec) – wykonawca ikony. Akt twórczy poprzedza spowiedź i przyjęcie eucharystii. Tworzenie ikony jest modlitwą, stąd ikonę się „pisze”, a nie „maluje”. Używa się kanonów barw i sposobów przedstawień ustalonych, według tradycji już w I w.n.e.

Pop – kapłan w Cerkwi prawosławnej i Kościołach greckokatolickich, w średniowieczu termin używany także wobec księży katolickich. Na skutek propagandy bolszewickiej słowo to nabrało w niektórych krajach pejoratywnego znaczenia i obecnie uznane jest za obraźliwe.

Potir – kielich.

Prestół (tron) – najważniejsze miejsce w ołtarzu, odkryty specjalną szatą stół w kształcie sześcianu, sporządzony z drewna lub marmuru.

Pritwor (przedsionek) – część zachodnia świątyni; w starożytności przeznaczona dla katechumenów lub innych ludzi pozostających poza wspólnotą wiernych.

Prosfora – mała bułeczka na zakwasie używana do Komunii Świętej. W czasie prawosławnej wigilii Bożego Narodzenia uczestnicy wieczerzy dzielą się przyniesioną z cerkwi prosforą, popijając ją lykiem święconej wody. Dopiero wtedy przystępuje się do jedzenia wigilijnych potraw.

Pryszkownik (ministrant) – osoba posługująca przy celebracji nabożeństw oraz przy sprawowaniu pozostałych sakramentów.

Schizma (wielka schizma wschodnia) – rozłam chrześcijaństwa na Kościół wschodni i zachodni, który miał miejsce w 1054 r.

Święta w prawosławiu – najważniejsze to: Zmartwychwstanie Pańskie, Narodzenie Przenajświętszej Bogurodzicy, Podwyższenia Krzyża Pańskiego, Wprowadzenie MB do świątyni, Zwiastowanie NMP, wejście Chrystusa do Jerozolimy, Wniebowstąpienie Jezusa, Zesłanie Ducha Świętego na Apostołów, Przemienienie Pańskie, Zaśnięcie NMP.

Żertwiennik (Stół ofiarny) – umiejscowiony po lewej (północnej) stronie ołtarza, do jego wyposażenia należą: potir, diskos – patena, zwiędzica, kopije – włócznia życa, pokrowcy, wozduchi i diskos.

Aleksandrowskaja - Al. 3 Maja

Aleksandrowskaja Płoczzad - pl.Kościuszki

Bankowaja - ul.Dąbrowskiego

Blichowaja - ul.Narutowicza

Bykowskoje Przedmestie - ul.Wojska Polskiego

Cerkiewna - ul.Konarskiego

Dnieprowskaja - ul.Zeromskiego

Donskaja - ul.Przedborska

Dunajskaja - ul.Śląska

Jekateriniejskaja - ul.Rycerska

Georgiejewskaja - ul.Jerozolimska (ul.Armi Czerwonej)

Gimnaziczeskaja - ul.Pijarska

Griczeskaja - ul.Farna

Gubernialna - ul.Sienkiewicza

Iwanowskaja - ul.Zamurowa

Jewrejskaja - ul.Wspólna

Kaliskaja - ul.Słowackiego

Kazańskaja - ul.Gamcarska

Kijewskaja - ul.Zamkowa

Kriwaja - ul.Pijarska

Litewskaja - ul.Litewska

Siergiejewskaja Płoczzad - pl.Litewski

Ljuterińskaja - ul.Batorego

Łaziennaja Suchaja - ul.Konarskiego

Marijskaja Płoczzad - Rynek Trybunalski

Michajłowskaja - ul.Próchnika

Moskiewskaja - ul.Wojska Polskiego

Nikołajowskaja Płoczzad (Nowy Rynek) - pl.Czarnieckiego (Nowy Rynek Maślany)

Odesskaja - ul.Narutowicza

Pietrowskaja - ul.Sieradzka

Pocztowaja (Pocztowy Bulwar) - ul.Sienkiewicza

Poltawskaja - ul.Grodzka/Szewska

Słowianskaja - ul.Krakowskie Przedmieście

Tobolskaja - ul.Wiejska

Twerskaja - ul.Kopernika

Władimirskaja - ul.Roweckiego

Włodimirskaja Płoczzad - pl.Zamkowy

Wołyńskaja - ul.Jagiellońska

Woroneżskaja - ul.Rycerska (część od ul.Szewskiej do ul.Sieradzkiej)

Zagrodnaja - ul.Cmentarna

Tekst: Paweł Kendra, Foto: Paweł Kendra, Dariusz Smigajski, Jacek Bykowski, Arch. Muzeum. Opracowanie: Paweł Malolepszy, Marta Janik ©11.2011

CENTRUM INFORMACJI TURYSTYCZNEJ www.cit.piotrkow.pl
ul.Zamurowa 11 - tel. (+48) 44 732 60 50, (+48) 44 732 60 49
czynne: maj - wrzesień: poniedziałek - sobota 9:30-17:30, niedziela 10-15;
październik - kwiecień: poniedziałek - piątek 8-16, sobota, niedziela: nieczynne

MUZEUM www.muzeumpiotrkow.pl
pl.Zamkowy 4 - tel.: (+48) 44 646 52 72, (+48) 44 646 43 55; czynne: wtorek, piątek - 10-17, środa, czwartek, niedziela - 10-15, sobota - 10-16, w poniedziałki i dni poświęcone nieczynne

AEROKLUB ZIEMI PIOTRKOWSKIEJ (STREFA PRZYTULI) www.azp.com.pl (www.pete.pl)
ul.Przemysłowa 48 - tel. (+48) 44 647 74 73

OŚRODEK DZIAŁAŃ ARTYSTYCZNYCH www.oaart.pl
ul.Dąbrowskiego 5 - tel.: (+48) 44 733 93 88; ul.Sieradzka 8 - tel.: (+48) 44 649 52 64
czynne: wtorek-sobota 11-18, niedziela i święta 14-18

MIEJSKI OŚRODEK KULTURY www.mok.piotrkow.pl
Al.3 Maja 12 - tel. (+48) 44 732 52 37, (+48) 44 732 52 49

OŚRODEK SPORTU I REKREACJI www.orispt.pl
KRYTE PŁYWAŁNIE ul.Belzacka 106 - tel.: (+48) 44 732 68 17; ul.Próchnika 8/12 - tel.: (+48) 44 732 37 34
KORTY TENISOWE ul.Belzacka 108/110 - tel. (+48) 44 732 70 86

PTTK O/im. M.RAWITY-WITANOWSKIEGO www.pttkpiotrkow.nonprofit.pl
pl. Czarnieckiego 10 - tel. (+48) 44 732 36 63